

ZNOVU/PREMYSLLENIE ARGUMENTAČNÝCH KONCEPCIÍ NA PRÍKLADE PROBLEMATIKY INTERRUPCIÍ

Zuzana KICZKOVÁ

Tematizácia mnohých problémov bioetiky má široký záber a značnú dynamickosť. Nedá sa očakávať veľké zjednotenie a už vôbec nie jednohlasný súhlas, pretože rôznorodosť názorov na bioetické otázky je daná hodnotami pluralitnej spoločnosti a možnosťou budovať argumentačný postup na odlišných etických koncepciách (napr. deontologickej, teleologickej, pragmatickej, diskurzívnej etike). Neustále hrozia dve nebezpečia: buď dogmatizmus, pridržiavaním sa rigoróznym princípov, alebo relativizmu. Aj napriek tomu, že neexistujú čisté riešenia a také odpovede, ktoré by uspokojovali všetkých, treba hľadať tretiu cestu, cestu minimálneho konsenzu.

Cieľom bioetiky a biomedicíny nie je len vedieť, čo je dobré a čo zlé, ale predovšetkým vedieť podľa čoho máme konať. V novej podobe sa aktualizuje rozlíšenie etickej reflexie a konania, lebo vedenie v zmysle etickej reflexie nemusí automaticky viesť k dobrému konaniu a etické koncepcie so svojimi všeobecnými tézami nám neraz málo pomáhajú orientovať sa v konkrétne vzniknutých situáciách a kontextoch. Okrem toho, nové (bio)technológie postavili pred nás aj nový typ problémov, na riešenie ktorých nemusia stačiť klasické etické teórie. Uvedeným zdôrazňovaním cieľa a možných limitov nechceme nijako znevažovať, či podceňovať význam a dôležitosť etických koncepcií. Práve naopak, treba nanovo premyslieť ich kategoriálny aparát a argumentačnú bázu a silu. Naša kritická reflexia sa môže zosťriť, keď nebudeme dogmatickí.

Zámerom tohto príspevku je ukázať, na príklade problematiky interrupcií, že uvažovaním o vzájomnom vzťahu medzi právom na život a povinnosťou toto právo rešpektovať sa vytvára prvý predpoklad na ceste ku konsenzu doteraz vyhranených stanovísk. Druhým, nemenej dôležitým krokom je re/definícia autonómie, presnejšie prechod od statickej k dynamickej autonómii.

Diskusia o interrupciách, ktorá sa na Slovensku začiatkom roku 2001 prehnala ako uragán, bola iniciovaná politickou aktivitou KDH, ktorej jadro tvoril návrh zmeny platného znenia Ústavy SR v článku 15, odsek 1: „Každý má právo na život. Ľudský život je hodný ochrany už pred narodením“. Zákonné prijatie zmeny tohto znenia v zmysle, že ľudský život treba ochraňovať už od počatia, by nutne musela viesť k zmene iných platných zákonných práv, ale predovšetkým by znamenala zrušenie práva na legálnu a bezpečnú interrupciu. Voči zavedeniu takéhoto silne reštrikčného opatrenia sa zdvíhla vlna odporu rôznych subjektov.

Za najnešťastnejšie pri prechode takejto smršte – čo sa týka kultúry diskurzu – treba považovať veľmi ostré vypolarizovanie názorov a postojov stúpcov jedného či druhého tábora, ktoré zneumožňuje akékoľvek pluralitnejšie prístupy, hlbšie a jemnejšie argumentácie, bez toho aby ich neprevalcovala vybičovaná emocionalita a apriórne predsudky. V diskusiách sa často objavoval príliš redukcionistický prístup, dogmatické zjednodušenia a „vytĺkanie politického kapitálu“, hlavne zo strany iniciátorov požadovanej zmeny.

V nasledovných úvahách budeme pozornosť venovať morálno-filozofickému kontextu, uvedomujúc si význam právno-politického aspektu. Zrekonštruujeme základné argumenty, ktoré uvádzajú na jednej strane zástancovia práva na život a na druhej zástancovia práva na voľbu. Bude to v zjednodušenej, typologickej podobe, v rámci ktorej je ešte mnoho odlišností a rôznych kombinácií argumentov. Na tomto mieste sa im nebudeme zvlášť venovať, zámerom je skôr ukázať, že postoje, ktoré sa zakladajú na ostro vypolarizovaných argumentoch nemôžu viesť ku konsenzu a tolerancii. Treba hľadať iný argumentačne presvedčivý a alternatívny koncept, ktorý by pomohol vyjsť zo slepej uličky tým, ktorí o to majú záujem.

Odporcovia legálnej interrupcie argumentujú tým, že interrupcie sú morálne neprípustné. Tento postoj vychádza zo zásady, že žiadny ľudský život nesmie byť zmarený a že plody sú ľudské bytosti, lebo (ľudský) život začína od počatia. V tejto skupine sa vyskytujú ľudia, ktorí môžu interrupcie pokladať za nemorálne preto, že sú proti ľudskej prirodzenosti a ohrozujú určitý zmysel a samozrejmosť prírodných zákonov. Presvedčivejšie neraz pôsobia

tí, ktorí vychádzajú z náboženského presvedčenia a tvrdia, že interrupcia narušuje boží poriadok.

Zástancovia legálnej interrupcie prehlasujú, že je morálne prípustná a argumentujú tým, že plod ešte nie je človek, samostatné individuum či osoba, a preto nemá vlastné právo na život, na rozdiel od narodeného človeka. Najčastejším dôvodom schválenia a povolenia interrupcie sú dôsledky rôzneho charakteru, na ktoré by žena, rodina, resp. samotné dieťa trpeli, v prípade, že bude tehotenstvo pokračovať. U väčšiny stúpcov tohto názoru sa zdôrazňuje právo ženy, aby mala možnosť sa rozhodnúť, či si plod ponechá alebo nie. Viac-menej sa predpokladá, že žena sama najlepšie vie posúdiť situáciu, je kompetentnou, a preto by predovšetkým ona mala byť aj autonómnou a zodpovednou osobou v procese tohto veľmi ťažkého morálneho rozhodovania.

Argumenty jedného a druhého zoskupenia sa nedajú zlúčiť do jedného koherentného celku a každý človek si musí voľiť to, čo považuje za dôležitejšie. A predsa. Neexistuje nič, čo by stúpcov vyššie uvedených protikladných táborov spájalo?

Obidve línie argumentácií, tie, čo obhajujú právo na život, i tie, čo hája právo voľby, súhlasia s tým, že má byť rešpektované právo na ľudský život a každý, kto takéto právo má, nesmie/nemal by byť zabitý. Líšia sa ale v tom, či plod možno považovať za (plnohodnotnú) ľudskú bytosť. Prví tvrdia, že áno, lebo život/ľudská bytosť začína od počatia, a tak má aj právo na život. Tento jeho status sa legitimizuje najčastejšie biologicky, odvolávajú sa na vznik genetického kódu jedinca pri oplodnení vajíčka spermiou. Zástancovia možnosti voľby tvrdia, že (plnohodnotnou) ľudskou bytosťou sa plod, stáva až po narodení, resp. niektorí z nich zastávajú gradualistickú myšlienku, podľa ktorej význam embrya/plodu rastie, čím je vo vyššom týždni tehotenstva, lebo tým sa viac približuje k ľudskej bytosti. Legitimizácia ide skôr cez chýbanie alebo neukončenosť vývinu takých typických znakov človeka, akými je napr. rozumová činnosť, vnímanie bolesti, plánovanie činnosti, uvedomovanie si seba samého atď. Plody sa nepovažujú za racionálne a spoločenské bytosti, a tak nedisponujú (vlastným) právom na život.

Obidve stanoviská sa dopúšťajú rovnakej chyby, hoci každý čerpá z iného okruhu faktov. Jedny vyvodzujú právo plodu na ži-

vot predovšetkým z biologickej (genetickej) charakteristiky, pre druhých sú predpokladom morálnej rozdielnosti (t. z. plod nemá, kým novorodenec má právo na život) psychologické vlastnosti. Dopúšťajú sa nedostatku v tom zmysle, že morálnu tézu opierajú buď o psychologické, alebo o biologické kvality, a nimi ju legitimizujú. Avšak ani biologické argumenty proti interrupcii, ani psychologické argumenty povoľujúce potrat neriešia otázku práva na život prijateľne, tvrdí Rosamond Rhodesová (Rhodesová, 2000, s. 75).

Treba nájsť iný, nový argument, ktorý presvedčivejšie zdôvodní morálnu váhu tvrdenia o práve na život. Musí to byť taký koncept, v ktorom znovupremyslíme *vzájomný vzťah medzi právom na život a povinnosťou*, resp. v ktorom diskusia o právach bude zároveň aj diskusiou o povinnostiach. V prípade tehotenstva sa tento vzťah odohráva medzi plodom a tehotnou ženou (biologickou matkou), a stavia pred nás otázku *ako vzniká právo plodu a zároveň ako vzniká povinnosť(tehotnej) ženy*.

Odpovedať na otázku ako vzniká právo plodu na život znamená *„zároveň povedať, kto má súčasne povinnosť toto právo na život rešpektovať. Na určenie toho, kto je viazaný povinnosťou, je potrebné vysvetliť, ako táto povinnosť vznikla“* (Rhodesová, 2000, s. 76). A odpoveďou je, že vznikla tým, že žena prijme tehotenstvo, presnejšie súhlasí s prijatím povinnosti postarať sa o plod. Tým, že žena prevzala tento záväzok, vzniká aj právo plodu na život. Právo na život nevzniká jednoducho len z toho, že plod bol počatý v žene, ale z jej súhlasu ho vynosiť ako prijatie tejto povinnosti sa oň postarať.

Všeobecnejším pozadím týchto úvah je kritická analýza teórie prirodzeného práva a odmietnutie názoru, že existujú prirodzene sa vyskytujúce morálne práva či morálne povinnosti. Dôraz sa predovšetkým kladie na povinnosti a ich vznik. Všetky morálne povinnosti vznikajú len prevzatím špecifických záväzkov.

Vzhľadom na problém interrupcie je relevantná predovšetkým tá situácia, keď žena *neplánovane* otehotnie. Plod nemá právo na život až do vtedy, kým sa žena nerozhodne, že chce mať dieťa. Od jej súhlasu začína aj jej povinnosť voči plodu, ktorú dovtedy nemala, a preto ani plod dovtedy nemal právo na život. Ak sa žena rozhodne ukončiť tehotenstvo interrupciou, nejde o ohrozenie práva plodu na život, lebo ho ani nemal. Rieši sa tým ale aj pozitívny as-

pekt, a to právo dieťaťa narodiť sa ako chcené. Ak totiž žena na seba prevezme povinnosť a chce mať dieťa, vzniká tým právo chceného dieťaťa.

Treba zdôrazniť ešte dve veci, ktoré navzájom súvisia:

a/ Súhlas prevziať povinnosti nesmie byť od ženy vynucovaný, ale musí byť jej slobodným rozhodnutím a voľbou na základe zväženia okolností, ktoré ovplyvnia celú sieť vzťahov, v ktorých existuje. Toto tvrdenie vychádza z akceptovaného predpokladu, že žena je slobodná, autonómna bytosť, ktorá za svoje rozhodnutia nesie zodpovednosť. *„Ženy potrebujú slobodu na prijímanie rozhodnutí týkajúcich sa reprodukcie nielen preto, aby si obhájili právo na samotné rozhodovanie, ale často aj preto, aby si upevnili svoje väzby s ostatnými: zodpovedne plánovať a mať rodinu, o ktorú sa dokážu postarať, venovať sa profesionálnym alebo pracovným záväzkom voči vonkajšiemu svetu, alebo naďalej podporovať svoje rodiny či komunity“* (Dworkin, 2002, s. 139).

b/ Jej súhlas prijať povinnosti a rozhodovať zodpovedne je nezastupiteľné a nemôže to za ňu prevziať nikto iný, ale ani žiadna inštitúcia. A to opäť za predpokladu, že sa žena považuje za subjekt rozhodovania a nie vďaka rodeniu detí za objekt niečích záujmov - napr. vojenskej lobby, ktorá chce mať viac vojakov, nacionalistov - dobrých Slovákov, fundamentalistických katolíkov - viac kresťanov, ekonomických deterministov - „pracovnú silu“, zabezpečujúcu našu penziu. Ešte raz treba pripomenúť, že povinnosti a práva vznikajú na základe špeciálnych vzťahov, t z. vzťahu medzi tehotnou ženou/biologickou matkou a plodom, resp. matkou/otcom/rodičmi a dieťaťom v prípade rodičovských práv a povinností. Ak sa na problém interrupcie pozriem s rodičovského vzťahu, môžem súhlasiť s názorom: *„pretože rodičia zodpovedajú za všetky svoje činy, majú zodpovednosť robiť rozhodnutia o potomkovi, ktorého počnú. Táto povinnosť dáva len im právo rozhodnúť sa, či plod donosený bude alebo nebude, a žiadna inštitúcia nemá právo od nich rozhodnutie vymáhať“* (Rhodesová, 2000, s. 78). A tak tehotná žena /potenciálni rodičia má/majú na výber: buď odmietnuť materské/rodičovské práva a prijať zodpovednosť za interrupciu, alebo prijať materské/rodičovské povinnosti, plniť ich, a tak sa stať matkou/skutočnými rodičmi.

Spomenieme ešte niektoré dôsledky, ktoré vyplývajú z uvedenej koncepcie. Odmietnutie prijať rodičovskú zodpovednosť môže vyjadrovať pravidelné používanie antikoncepcie. „*Za morálne nezodpovednú sa považuje sexuálne aktívna osoba, ktorá sa rozhodla nepoužívať antikoncepciu a nemá jasnú predstavu o tom, či mať alebo nemať dieťa*“ (Rhodesová, 2000, s. 80). Morálne negatívne sa hodnotí nerozhodnosť ženy pri preberaní svojho záväzku voči plodu alebo interrupcii. „*Nerozhodná žena, ktorá nepoužíva antikoncepciu a najprv sa rozhodne mať dieťa a potom svoj názor zmení a volí potrat, ohrozuje právo plodu na život*“ (Rhodesová, 2000, s. 80). Na tomto mieste nadobúda morálne zdôvodnenie dôležitosť plánovaného rodičovstva, ktoré korešponduje s právnym nárokom, formulovaným v Charte sexuálnych a reprodukčných práv (pozri Charta sexuálnych a reprodukčných práv IPPF, 1999).

Aby uvedené argumenty mohli nadobudnúť presvedčivejšiu silu, treba si všimnúť, s ktorými etickými zásadami sú kompatibilné, resp. na čo z bohatej mapy rôzne orientovaných morálnych stanovísk máme byť senzitívni, aby sme uvideli súvislosti. Uvediem niektoré.

Každá morálna osoba je jedinečné individuum s určitými potrebami, záujmami i limitmi, ale aj individuálnymi morálnymi orientáciami a morálnymi prioritami. Pri hľadaní odpovedí o morálnom konaní treba zohľadniť situovanosť konkrétneho individua. Možnosť voľby (ženy) potom znamená aj to, že sa každá zo žien rozhoduje na náklade zváženia konkrétnych životných okolností a situácií. Dôležité je uznávať ženu ako autonómne individuum morálnych rozhodnutí. Túto požiadavku najčastejšie uvádzajú stúpenci a možnosti voľby, reagujúc na svojich oponentov, ktorí problém interrupcii formulujú ako konflikt medzi záujmom matky a záujmom plodu a dodávajú, že uvedený konflikt vzniká vzhľadom na výnimočnosť tehotnosti. Čo ale rozumieť pod autonómiou (tehotnej) ženy? Tento pojem je v našej modernej kultúre najčastejšie spojený s nezávislosťou, oddelením (separáciou), vymedzením „Ja“ a iného. Ak sa v tomto význame použije tento pojem v súvislosti s možnosťou voľby ženy pre interrupciu, skryte a nepriamo sa predpokladá keď aj nie konflikt, tak aspoň oddeľnosť a odlišnosť „záujmu“ („práva“) tehotnej ženy“ a „záujmu“ („práva“) plodu. A to ďalej vedie k uznaniu autonómie plodu. Ná-

sledne si môžeme vypočítať ako stúpenci práva voľby hovoria dikciou a logikou svojich protivníkov. Napríklad: konflikty vznikajú vzhľadom na výnimočnosť tehotnosti, pretože evokujú otázku, kedy sa má brať o úvahy nielen autonómia tehotnej ženy ale aj autonómia plodu. Kľúčom tohto vážneho nedorozumenia a chybných formulácií je v súčasnosti vžitý a najčastejšie používaný význam pojmu autonómie.

Treba si uvedomiť, že „výnimočnosť tehotnosti“ naznačuje, že sa jedná o samo-druhnosť, resp. dvojjednosť (jednodvojitosť) ženy. Označenie tehotná žena evokuje väzbu na plod (bez neho nie je tehotná), plod evokuje závislosť na tehotnú ženu. Ich vzájomný typ vzťahu nemá charakter nezávislosti, ale závislosti a bytostnej určenosti.

Ak pojem autonómia temer bežne konotuje až radikálnu nezávislosť, nie je potom spojenie autonómie a tehotnej ženy čímsi nesprávnym, pomýleným? Alebo je to ponuka, či výzva dôležitého významového posunu samotného pojmu autonómia, rozšírenia jeho spektra tak, aby sme nemuseli zostávať v zajatí antagonizmov a slepých uličiek?

Na pomoc nám prichádza americká feministka E. F. Kellerová, ktorá hovorí o potrebe rozlišovať medzi dvomi koncepciami autonómie: statickou a dynamickou. Kým statická autonómia dosť meravovo a až rigidne stanovuje hranice medzi „Ja“ a iným, marginalizuje vzťahovosť a vyúsťuje do známej definície slobodného subjektu/ „Ja“ ako nezávislého od iných a od svojho okolia, *dynamická autonómia* nespochybňuje potenciálny priestor medzi ja a iným, dovoľuje dočasne zrušiť hranice medzi nimi, ale hlavne, akcentuje vzťahovosť (k iným, k okoliu), resp. je v rovnakej miere produktom vzťahovosti ako aj vymedzenia, pričom ani jedno nie je prioritné. Dynamická autonómia vzniká zo skúsenosti kontinuity a recipacity. Často istým (ideálom) idealizovaným prototypom takejto väzby je vzťah medzi dieťaťom a matkou (alebo iným človekom, ktorý sa oň bezprostredne stará). To má dôsledky a v rámci dynamickej autonómie sa viac akcentuje nasledovné: hranice medzi „Ja“ a iní sú flexibilné, spojenie a separácia sú v komplementárnom vzťahu, napätie vo vzťahoch môže ostávať, nie je však to isté ako opozícia či antagonizmy. Zameranosť na vzťahy a spolu-

patričnosť, senzitivita na kontext, starosť o seba, iných a svet, to všetko smeruje a vyúsťuje do etiky starostlivosti.

Etika starostlivosti sa pojmu autonómie nechce vzdať a za dôležité považuje rozlišovať medzi sebestačnosťou a sebaurčením. Ak autonómiu chápeme ako sebestačnosť, potom sa starostlivosť stáva neviditeľnou, nepostihnuteľnou a zodpovednosť voči sebe a voči iným sa ochudobňuje. Autonómiu možno považovať za ekvivalent sebaurčenia. Ich vzájomná previazanosť sa vyjadruje v koncepte relačnej autonómie, podľa ktorej ľudia sa stávajú autonómymi vo vzťahoch s inými. Človek si vytvára zmysel svojho „Ja“ vďaka tomu, že iní ho uznávajú ako individualitu, autonómnu osobnosť, resp. napomáhajú tomu, aby sa jeho zmysel pre autonómiu vyvinul. V tomto zmysle autonómia človeka vždy závisí od iných.. Sebaurčenie, prevzatie povinnosti a zodpovednosti sa môže rozvíjať len vo vzťahovom kontexte.

Možnosť žien, aby rozhodli samy o čase a spôsobe reprodukcie, tvorí jadro sebaurčenia a slobody žien. Zároveň sa očakáva, že budú akceptované ich morálne rozhodnutia a podporované ich úsilie prevziať na seba povinnosť a zodpovednosť za budúce dieťa.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- DWORKIN, R. (2002): Morálnosť interrupcií. In: *Právo ženy?* Bratislava, Kalligram, s. 100 - 153.
- GILLIGANOVÁ, G. (2001): *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a muže.* Praha, Portál.
- Charta sexuálních a reprodukčních práv IPPF* (1999): Bratislava, Slovenská spoločnosť pre plánované rodičovstvo a výchovu k rodičovstvu.
- Iniciatíva za možnosť voľby (2001). In: *Možnosť voľby. Aspekty práva a zodpovednosti.* Bratislava, Aspekt, s. 102 - 110.
- KELLEROVÁ, E. F. (1994): Dynamická autonómia: objekty ako subjekty. In: H. Nagl-Dočekalová - B. Weisshauptová - E. F. Kellerová - C. Codeová: *Štyri pohľady do feministickéj filozofie.* Bratislava, Archa, s. 75 - 96.
- KICZKOVÁ, Z. - PAFKOVÁ, K. - SZAPUOVÁ, M. (2004): The Concept of Equal Opportunities for Women and Men, or How to Care for Equal Opportunities. In: S. Sevenhuijsen - A. Švab

(eds.): *The Heart of the Matter. The contribution of the ethic of care to social policy in some new EU member states.* Ljubljana, Mirovni Inštitut, s. 103 - 122.

- KICZKOVÁ, Z. - SZAPUOVÁ, M. (2005): Rovnosť príležitostí cez prizmu etiky starostlivosti. In: *Sociální práce/ Sociálna práca*, r. 4, č. 3, s. 56 - 70.
- RHODESOVÁ, R. (2000): Rozmnožování, potrat a práva. In: THOMASMA - KUSHNEROVÁ (eds.): *Od narození do smrti. Etické problémy v lékařství.* Praha, Mladá fronta, s. 72 - 83.